

ERZURUM ÇARŞI PAZAR

The Folksong “Erzurum Çarşı Pazar”

Le chant populaire “Erzurum Çarşı Pazar”

Yard. Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN*

ÖZET

Başlangıçta bir kişi tarafından ortaya konulan türküler, ağızdan ağıza dolaşarak, kolektif şuurla yoğunlaşarak anonim ürün niteliği kazanırlar. Anonim halk şiiri ürünlerinden biri olan Erzurum Çarşı Pazar türküsü birbirinden bağımsız iki ayrı mani metninin bir araya getirilmesiyle elde edilmiştir. Her mısra arasına nakarat mısraları eklenerek belli bir ahenk oluşturulmuştur. Türkü, ortaya konulduğu dönemin kenti ve insanı hakkında bazı ipuçlarını içermektedir. Anadolu türkülerinin birçoğunda yer alan “sarı gelin” tamlaması, bu türküde de karşımıza çıkıyor. Metinde yer alan *çarşı pazar*, *divit kalem* ve *mor sümbüllü bağ* ifadeleri, türkünün eski bir dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Türkü, Erzurum coğrafyasında doğmuştur. Türk’ün sevgisini, heyecanını, özlem ve hoşgörüsünü dikkatlere sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türkü, Erzurum, Palandöken, Sarı Gelin

ABSTRACT

Originally, the folk songs are created by a person. Then they are transferred orally and shaped with collective conscious. So they acquire quality of anonymous product. Erzurum Çarşı Pazar, one of the anonymous folk poems, is a combination of two different mania text. A certain harmony has been established by adding the refrain verses between each verses. The folk song contains clues about of city and people of time when it was established. Compound of “sarı gelin”, which places in many of Anatolian folk songs, has been encountered in this folk song, too. The words “çarşı pazar”, “divit kalem” and “sümbüllü bağ” reveal the ancientness of the folk song. This folk song emerged in Erzurum. It presents the affection, enthusiasm, longing and tolerance of the Turks.

Key Words

Folk Song, Erzurum, Palandöken, Sarı Gelin

GİRİŞ

Anonim halk şiiri kapsamında değerlendirilen türküler, başlangıçta bir kişi tarafından ortaya konulur. Daha sonra ağızdan ağıza dolaşarak farklı kişilerin değişik yorumlarıyla bir tür denetimden geçip topluma mal olur. İlk ortaya çıkışı ile son ulaştığı nokta arasında türküler, birtakım değişikliklere maruz kalabilirler. Yeni sözlerin eklenmesi veya çıkarılması, bazı kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, yeni bentler veya nakarat kısımları eklenmesi, hep bu süreç içinde gerçekleşir. Kolektif şuurun yo-

ğurduğu türküler, her geçen gün sanatsal açıdan da mükemmelleşme eğilimi gösterirler. Halk, onları kendi kalıpları içinde biçimlendirir. Böylece türküler, anonim birer ürün olarak karşımıza çıkarlar.

Türkülerin vazgeçilmez iki unsuru söz ve ezgidir. Bu bakımdan araştırmacılar, diğer halk şiiri ürünlerinde olduğu gibi türkülerin gruplandırılmasında da konu ve biçimsel özelliklerin yanı sıra ezginin de dikkate alınması gerektiği görüşünde birleşirler (Onay, 1996: 8; Oğuz, 1993: 13-18).

* Atatürk Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi

Bu yazıda bir Erzurum türküsünü ele alarak onunla daha yakından temasa geçmek, türkünün arka planını araştırmak istiyoruz. İncelenmesi düşünülen türkü, Tanpınar'ın "canlandırma kudretine daima hayran oldum" (Tanpınar, 1979: 201) dediği *Erzurum Çarşı Pazar* türküsüdür:

Erzurum çarşı pazar
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Sarı gelin
İçinde bir kız gezer
Hop nenen ölsün sarı gelin aman
Sarı gelin aman sarı gelin aman
Suna yarım
Elinde divit kalem
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Sarı gelin
Katlime ferman yazar
Hop nenen ölsün sarı gelin aman
Sarı gelin aman sarı gelin aman
Suna yarım
* * *
Palandöken yüce dağ
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Sarı gelin
Altı mor sümbüllü bağ
Hop nenen ölsün sarı gelin aman
Sarı gelin aman sarı gelin aman
Suna yarım
Seni vermem yadlara
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Sarı gelin
Nice ki bu canım sağ
Hop nenen ölsün san gelin aman
Sarı gelin aman sarı gelin aman
Suna yarım¹

I. TÜRKÜNÜN BİÇİMSEL VE FONETİK ÖZELLİKLERİ

Elimizdeki türkünün bentleri 7 heceli mısralarla örülü iki ayrı dördlükten ve her dizinin arasına yerleştirilen nakarat kısımlarından ibarettir. Nakarat kısımlarını çıkardığımızda ortaya çıkan dördlükler şunlardır:

Erzurum çarşı pazar
İçinde bir kız gezer
Elinde divit kalem
Katlime ferman yazar

Palandöken yüce dağ
Altı mor sümbüllü bağ
Seni vermem yadlara
Nice ki bu canım sağ

Bu dördlüklerin kafiye düzeni aaxa, bbxb şeklindedir. Birinci dördlükte "pazar-gezer-yazar" kelimeleri arasında bir ses benzerliği meydana getirilirken ikinci dördlükte "dağ-bağ-sağ" sözcükleri ile kafiye oluşturulmuştur.

Türkünün her iki bendinde de birinci ve üçüncü mısralardan sonra

Neynim amman aman
Neynim amman aman
Neynim amman aman
Sarı gelin

sözlerinden oluşan bir nakarat kısmı, ikinci ve dördüncü mısralardan sonra ise

Hop nenen ölsün sarı gelin aman
Sarı gelin aman sarı gelin aman
Suna yarım

biçiminde bir nakarat kısmı yer almaktadır. Nakarat kısımlarının ilkinde "sarı gelin" ikincisinde ise "suna yarım" kelimeleri üzerinde vurgu yapılmıştır. Bu kısımlar, *neynim*, *aman*, *hop*, *nenen ölsün*, *sarı gelin*, *suna yarım* kelime veya kelime gruplarının ahenkli bir biçimde tekrarı yahut yer değiştirmesinden ibarettir. *Neynim* kelimesi, "ne yapayım, ne

edeyim” anlamındadır. Kelimenin etimolojisi şöyledir:

neynim < neylim < neyleyim < ne eyleyeyim.

Türkü metninin tamamında belirli seslerin sıkça kullanılmasıyla meydana gelen bir aliterasyon söz konusudur. En çok kullanılan ünsüzler *n* (104 kez), *m* (73 kez), *r* (31 kez), *l* (27 kez), *s* (27 kez) ünsüzleridir. Bu seslerin belirgin özellikleri, *süreklili ünsüz* oluşlarıdır. Ayrıca, *s*'nin dışındaki sesler, *sedalı ünsüzler* grubuna girmektedir. *En* çok tekrarlanan *n* ünsüzünün *nazal* özelliğini de dikkate alırsak türkü metnindeki müzikaliteyi oluşturan ses unsurlarının nasıl düzenli ve bilinçli bir biçimde yerleştirildiğini anlamış oluruz. Bu seslerin yoğunluğu, türküye bir acıcılık sağlamış, kulakta güzel bir ahenk oluşmuştur. *B, c, ç, t, k* ünsüzleri çok az kullanılmıştır. Bu, *süreksiz ünsüzlerden* özellikle kaçınıldığı anlamına gelmektedir.

II. TÜRKÜNÜN İÇERİĞİ

Türkünün asıl bölümleri dörtlüklerden meydana gelmektedir. Dörtlüklerden her birinin ilk dizesiyle onu izleyen mısralar üslup ve içerik yönünden farklılık arz eder. İlk dizelerde bir mekân tasviri dikkatlere sunulur. Dörtlüğün ortalarında bir olayın anlatımına yer verilirken sonuna doğru duygu yükünün yoğunlaştığını görüyoruz. Yani burada tasvirle başlayan, tahkiye ile devam eden ve bir duygunun ortaya konulmasıyla sonlanan bir sıralama söz konusudur.

Birinci dörtlükte çarşı pazarlarıyla bir ticaret merkezi görüntüsü ortaya koyan Erzurum kenti tasvir edildikten sonra bu kentin içinde bir kızın gezdiği ve elindeki kalemiyle türkü yakıcısının katline ferman yazdığı anlatılır. Son dize, konuşan kişinin içinde bulunduğu trajik atmosferi gözler önüne serer. Aşı-

ğın ölüm fermanı ile yüz yüze gelmesi, anlatılan olaya duygusal bir boyut kazandırır. Bazı varyantlarda bu dize “dertlere derman yazar” biçiminde yer alıyor. Buradaki *dert* ve *derman* kelimeleri de şiirselliği yakalamaya yarayan yapı elamanlarıdır.

İkinci dörtlükte ise Palandöken’in yüksek ve heybetli bir dağ olduğu, alt kısımlarında mor sümbüllü bağların bulunduğu biçiminde bir tasvirle karşılaşıyoruz. Takip eden dizeler hem bir olayı anlatmakta, hem de kuvvetli bir aşk, vefa ve sadakat duygusunu sezdirmektedir. “Yaşadığım sürece seni başkalarına vermem” biçiminde bir kararlılık ortaya konulmaktadır.

Şiirin bütününde farklı yerlere serpiştirilmiş olan çeşitli yapı elamanlarını bir araya getirdiğimizde iki önemli unsurla karşılaşıyoruz: mekân ve insan.

Mekân:

Şehrin yakınında Palandöken adlı *yüce* bir dağ mevcuttur. Burada Palandöken’den bahsederken “yüksek” kelimesi yerine “yüce”nin tercih edilmesi tesadüfi değildir. *Yüce* kelimesi yüksekliğin yanında ona atfedilen kutsiyeti de bünyesinde barındırır. Onunla bir kaderi paylaşan insanların çeşitli efsanevi hatıralarla bütünleşen bir birikime sahip oldukları Palandöken hakkında böyle bir değerlendirmeyi doğal kabul etmek gerekir. *Huma kuşu yükseklerden seslenir* dizesiyle başlayan türkünün de bu coğrafyada vücut bulduğunu düşünürsek mitolojik unsurların burada nasıl bir önem kazandığını görürüz.

Sözü edilen heybetli dağın etekleri *mor sümbüllü* bağlarla doludur. Burada ki tabiat tasvirinde şiiri ortaya koyan kolektif şuurun bir estetik kaygı taşıdığı anlaşılır.

Adı bilinmeyen şairimiz, aynı at-

mosferi biraz daha genişleterek bizi şehir merkezine götürür. Burası, belli bir kentleşme sürecini tamamlamış, ekonomik açıdan oldukça canlı bir yerleşim merkezi olan Erzurum'dur. *Çarşı pazar* ifadesi bize sadece ekonomik canlılığın değil, düzenli bir şehir planlamasının da varlığını hissettirir. Gerekli yapılarıyla, cadde ve sokaklarıyla dizayn edilmiş bir kent söz konusudur.

Şiirdeki sıralanışını dikkate almaksızın gözlerimiz önüne serilen tabloya baktığımızda önce yüksek ve heybetli bir dağı, sonra yamaçlarındaki rengârenk çiçeklerin açtığı bağı ve bu bağın kuşattığı bir kenti görürüz. Palandöken'in bugünkü çıplak görünümüne bakıldığında türkü yakıcısının oldukça eski bir dönemde yaşadığını düşünmek istiyoruz.

İnsan:

Yukarıdaki *çarşı pazar* tasviri önce bizi kalabalık bir kente karşı karşıya getirir. Fakat şairin dikkati bu kalabalıklardan ziyade, bir kişi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu, diğer insanlardan öncelikli olarak şairin hayatına giren bir kızdır. Bu dizelerden hareketle kızın fiziksel özellikleri hakkında herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Ancak, türkünün çağrışım dünyasının sınırlarını dikkate alan İsmail Bingöl, onun fiziksel ve duygusal özelliklerini şöyle sıralar: "Salına salına yürür bu kız... Boyu bosu, kaşu, gözü, bakışı, duruşu Erzurum'u çağırıştırır ve her hali bu şehri anlatır. (...) Güzelliği ise dillere destandır bu kızın... Türkü, belki de bir bağı yanık tarafından ona yakılmıştır ve herkes hayrandır ona... Bir bakışı cihanı degen kızın, bakışının değdiği her civandan bir 'ahhh' nidası yükselmektedir." (Bingöl, 1999: 40). Bingöl'ün verdiği bu ayrıntılar şiirde yoktur, ama belli bir tarihsel süreçten geçerek ortak kültürel duyarlığa sahip

olan insanların böyle bir "güzel" portresi çizmesi kaçınılmazdır. Metni anlamının, onun arka planına nüfuz etmenin en doğru yollarından biri de budur kuşkusuz. Bu, metindeki her kelimenin, kullanıldığı dil içinde yüklendiği değerleri keşfetmek anlamına gelir.

İster gerçek, isterse mecazi anlamıyla kullanılmış olsun, kızın elinde divit kalemin bulunduğu bahsedilmesi bize bazı ipuçları veriyor. Eskiden saraylarda kâtiplerin divit kalem kullandıklarını düşünürsek sözü edilen kızın entelektüel olmasa da okumuş bir insan olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır. Yaptığı işi de kesin olarak belirleyemiyoruz. *Katlime ferman yazar* dizesinden yola çıkarak bu kelime grubunun ilk anlamında karşımıza çıktığı şekliyle kızın hukuk işlerinden sorumlu, üst düzeyde bir yönetici olduğunu mu kabul edeceğiz? Türkünün diğer varyantlarında bu dizinin *dertlere derman yazar* biçiminde yer aldığı bakılırsa kız, hastalıkların tedavisi için reçete yazan bir hekim, yahut bugünkü anlamıyla hukuki sorunları yazılı hale getiren bir noter veya arzuhalci olarak görünüyor. Halbuki türkünün şiirsel atmosferi içinde kızın aşkla bağlantılı bir fonksiyon üstlenmesi gerekir ve tabii ki yine Bingöl'ün ifadesiyle "bilinen ama anlatılamayan, düşünülen ama söylenemeyen dertleri hep o kızın kalemi anlatır." (Bingöl, 1999: 40). Kız, aşk ikliminin duygu kâtibidir, gönlü yaralanmış kişilere şifa sunan bir tabiptir. Hatta aşk ülkesinin padişahı olduğu da söylenebilir. Başka türkülerimizde de sevgiliye tabiplik, yargıçlık vb. misyonların yüklenildiği dizelere rastlarız. Elimizdeki metinde sözü edilen kız, hakimlik, tabiplik, arzuhalcilik gibi meslekleri sürdürmese de bütün bunlar, dikkatlere sunulan şehirde belli bir eğitim düzeyinin varlığını göstermez mi?

Türkünün tamamında şehir hayatının kalabalık ve sıkıcı ortamı ile şehir dışındaki dağın tenhahlığı bir arada anılmıştır. Burada şehir, sosyal hayatla ilgili fonksiyonların icrası için kaçınılmaz bir mekân olarak karşımıza çıkarken dağ, duygusal bir atmosferin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bir başka söyleyişle adımı bilmediğimiz türkü yakıcısı, aşk, tabiat ve sosyal hayat olgularını ahenkli bir biçimde bir araya getirmeyi başarmıştır. Yani, yerleşik düzene geçmiş, şehir denilen bir mekâna bağlanmış, toprağa bağlı yaşam tarzını benimsemiş bir insanın bakışı gözler önüne serilmektedir.

III. TÜRKÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI

“Türküler, genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak zamanla, türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır. Türküler, böylece anonimleşir.” (Kaya, 1999:132)

Yemen türküsü gibi, özellikle bilinen bir tarihi olayla bağlantılı olarak ortaya konulan anonim halk kültürü ürünlerinin doğuş zamanını az çok tahmin etmek mümkündür. Ancak, belli bir olaya dayandırılmayan ve sahibi belli olmayan ürünlerin ortaya çıkış zamanını tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte elimizdeki metnin yapı, tür v.b. nazım özelliklerinden hareketle edebiyat tarihimizin hangi dönemine ait olabileceğini tahmin edebiliriz. Ayrıca metnin içeriğindeki bazı ipuçları ile ait olduğu sosyal ortam arasında ilişki kurulabilir ve bu ilişki bizi tarihin belli bir dönemine götürebilir. Ama bu, hiçbir zaman kesinlik ifade etmez. Böyle bir araştırmada türkünün hikâyeli olması da bize yardımcı olabilir.

Erzurum çarşı pazar türküsü hakkında anlatılan herhangi bir güvenilir hikâye söz konusu değildir. Türkü metninde bir tarihi olayla bağlantı kurulabilecek ipuçları da mevcut değildir.² Ancak, türkünün asıl bölümlerine baktığımızda bunların 7 heceli dizelerden meydana gelen mani dörtlükleri biçiminde oluştuğu görülür. Türkü bentlerinin manilerden oluşması, her zaman maninin türküye dönüştüğü anlamına gelmez. “Diğer taraftan maniler, müstakil ve anlamlı nazım şekilleri olduğundan, zaman zaman türkü olarak okunduğu olur. Bunun için de halk, aynı konuda (sözgeçiş; gurbet, vuslat düşüncesi, dert, mutluluk vs...) olan manileri ardarda sıralayarak yahut katar manilerden birkaçını ardarda sıralayarak türküler meydana getirir. Bunu yaparken de ilave mısra veya *aman, hey bre, dost* vs. gibi ilave kelimeler getirerek türkülerin tabii olduğu esaslara uyar. Bu tarz türküler, türkü repertuarımız içinde hiç de azımsanmayacak sayıda bir yekûn tutar.” (Kaya, 1999: 89) *Ay akşamdan ışıktır, Bu tepe pullu tepe, Kavurma koydum tasa* gibi TRT repertuarına girmiş ünlü türküler, mani dörtlüklerinden oluşan türküler için gösterilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır. (Tuna, 2001: 22,26,28)

Erzurum ve çevresinde yaptığımız derlemelerde *Erzurum çarşı pazar* türküsünün bentlerini oluşturan dörtlüklerin, kimi kaynak kişilerce mani olarak kabul edildiğini gördük. Özellikle ilk dörtlüğün çok yaygın bir biçimde mani söyleme geleneği içinde varlığını koruduğu biliniyor. Bu, bize türkünün bentlerini meydana getiren manilerin çok önceleri oluştuğunu, daha sonra bu manilerin dizelerinin arasına nakarat mısraları eklenerek türkü formuna sokulduğunu ima etmektedir. Zaten bir türkü

metninde nakarat kısımları da önemli olmakla birlikte asıl anlamın nakarat kısımları dışında kalan ana bölümde yoğunlaştığı görülür. Nakarat kısımlarının sık sık değişikliğe maruz kalmasına rağmen diğer bölümlerin kolayca değişmediği görülmektedir. Adı bilinmeyen halk sanatçısı, karşı cinsten birine duyduğu kalbi alakayı terennüm etmek üzere daha önce var olan mani metinlerini arka arkaya getirmiş, bu öğelerle birlikte kullanıma ahenkli bir bütünlük oluşturan ve içinde bulunduğu şartları çarpıcı bir biçimde ifade eden nakarat sözlerini eklemiş, *Erzurum çarşı pazar türküsünü* ortaya çıkarmıştır. Daha sonra türkü ağızdan ağıza dolaşarak, belki ilk şekline biraz farklı bir zemine oturtulmuş, her söylendiğinde yeniden yaratılarak mükemmelleşmiştir. Asıl dörtlüklerde bir “kız”dan söz edilmesine karşılık nakarat kısımlarında “gelin”in gündeme gelmesi, dörtlüklerin bağımsız manzum öğeler olduğunun bir başka kanıtıdır.

Nakarat kısmında tekrarlanan ve “ne eyleyeyim” ifadesinden kısaltılmış olan “neynim” kelimesinin Kuzey Doğu Anadolu’da, Azerbaycan’da ve Irak Türkmenleri arasında varlığını koruduğunu biliyoruz. Bir Kerkük manisinde bu kelime redif fonksiyonuyla şöyle yer alıyor:

Seher sebehti neynim

Lebiv kadehti neynim

Lebleriv koy ağzıma

Dünye temehti neynim (Terzibaşı, 1970: 83)

Nakarat kısmının oluşumunda Azeri etkisinden söz etmek mümkündür. Erzurum’da “anan ölsün” deyimi yaygındır. Hatta yarım yüzyıldan beri Erzurum’da anlatılan bir fıkrada yer alan “anan ölsün kompostu, her gelene taze çay” ifadesinde görüldüğü gibi, “anan ölsün” de-

yimi “eyvah, yazıklar olsun” anlamında bir üzüntü ifadesi olarak sıkça kullanılır. Azeri Türkçesinde ise “ana” anlamında bazen “nene” kelimesinin kullanıldığını (Altaylı, 1994: 913) ve “nenen ölsün” deyiminin yaygın olduğunu biliyoruz. (Adilov, 2000) “Nene”nin “ana” anlamındaki kullanımını Azeri ve Anadolu ağızlarında da yaygındır (Li, 1999: 102). Türkünün Azeri varyantında da asıl bölümler farklı olmakla birlikte nakarat kısımlarında “neylim aman aman, neylim aman aman, sarı gelin” sözlerine yer verilmektedir:

Saçın ucun hörmezler,

Neylim aman, aman, neylim aman, aman,

Sarı gelin!

Seni mene vermezler

Neylim aman, aman, sarı gelin!

Sarı gelin aman, sarı gelin, boy-boy!

Sarı gelin!

Gel-gel seni alım.

* *

Bu derenin uzununu,

Neylim aman, aman, neylim aman, aman,

Sarı gelin!

Çoban gaytar guzunu

Neylim aman, aman, sarı gelin, boy-boy,

Sarı gelin!

Gel-gel seni alım!

(Azerbaycan K.H.E.K., 1982: 451)

Türkünün nakarat kısımlarındaki çekirdek eleman *sarı gelin* kelime grubudur. Gerek “sarı” ve “gelin” kelimeleri, gerekse ikisi bir arada olmak üzere “sarı gelin” tamlaması, bizim türkü ve manilerimizde sıkça rastlanan sözlerdir. “Sarı gelin” yerine bazen “sarı kız” biçiminin tercih edildiğine de rastlarız. Böyle bir tespit için TRT repertuarına girmiş türküleri gözden geçirmemiz yeterlidir.

Hatta 1937-1949 yılları arasında Anadolu'nun farklı bölgelerinden yüzlerce türkü derlemiş olan Muzaffer Sarısözen'in repertuarı da bizi böyle bir sonuca götürmektedir. Sarısözen'le ilgili bir araştırmadaki (Elçi, 1997: 128-336) ezgi adlarını ve derlendikleri yerleri incelediğimizde şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

Sarı:

At *sarı* sazım da *sarı* (Balıkesir-Edremit)

Atımın yelesi *sarı* (Eskişehir)

Bahçelerde *sarı* gül (Erzurum-Hasankale)

Eşkiya *Sarı* Hüseyin havası (Isparta)

Oy *sarı* (Trabzon-Vakıfkebir)

Sarı bülbül (Yozgat)

Sarı çiçek (Kayseri, Niğde-Ortaköy)

Sarı çiçek mor menekşe zamanı (Urfa)

Sarı çiçekle sarılan dağlar (Çorum-Alaca)

Sarı durna (Tokat-Zile)

Sarı gavun dildin mi (Isparta-Yalvaç)

Sarı gülüm var benim (Muğla)

Sarı kavunu dildim (Muş)

Sarı kavunun dilimi (Gümüşhane)

Sarı kaya (Kahramanmaraş)

Sarı Memet (Biz gönderken şu ekinlerin gövüdü) (Bursa-İnegöl)

Sarı mestim (Kayseri-Bünyan)

Sarı Veliolu horonu: Köprünü altı (Giresun)

Sarı yıldız (Ordu-Gölköy, Tokat)

Sarı yıldız-oyun havası (Ankara-Haymana)

Sarı zeybek (Konya, Antalya, Bingöl, İçel-Silifke)

*Sarı*alan köyünden Molla Mustafa'nın öldürülen oğlu (Amasya)

Sarıya boyanmışsın (Kastamonu)

Saz *sarı* zülûf *sarı* (Trabzon)

Sarı Kız:

Haydi ilan aktı gamişe. *Sarı kız* (Burdur-Tefenni),

Sarı kız (Çorum-Alaca, Konya-Bozkır, Amasya-Merzifon, Samsun-Havza, Samsun-Bafra, Ordu-Mesudiye, Giresun-Görecele)

Sarı kız (Kara tavuk) (Yozgat)

Sarı kızın aşkından (Urfa)

Sarıgöz boğaz havası (Muğla-Fethiye)

Sarıgöz dediğimiz bir ince kızdır (Erzincan)

Sarı Gelin:

Sarı gelin (Erzincan)

Çalışmamızın sonunda verilen kaynakların taranması, *sarı*, *sarı kız*, *sarı gelin* sözlerinin Anadolu'da, Balkanlarda, hatta Özbek, Kazak, Türkmen, Tatar sahaları gibi geniş Türk coğrafyasında okunan halk ezgilerinde ne kadar yoğun bir biçimde yer aldığını göstermektedir.

Ayrıca Türk mitolojisinde sarı rengin önemli bir motif olarak kullanıldığını da belirtmek gerekir. Manas destanında önemli ziyafetlerde sarı at veya sarı inekle sarı devenin kesilmesine dikkat çeken Bahaeddin Ögel, konuyla ilgili yorumunu şöyle sürdürür: "Sarı renkte hayvanların etlerinin daha iyi bir vasıfta olduğundan mı, yoksa altın gibi sarı renklerin kutsal oluşundan veya soylu tabakayı gösterdiğinden dolayı mı büyük saygı ziyafetlerinde sarı hayvanların kesildiğini bilmiyoruz." (Ögel, 1993: 522)

Kanaatimizce elimizdeki türküde geçen *sarı gelin* tamlaması ile ten rengi kastedilmemiş, elbise veya aksesuardan hareketle böyle bir nitelemeye gidilmiştir. XVII. yüzyılın Erzurum'daki halk hayatı ile ilgili önemli bilgiler aktaran Evliya Çelebi, o dönemde müslüman kadınların "ayaklarına kadife çakır, sarı çizme giydiklerini" belirtir. (Evliya Çelebi, 1314:214)

Türküdeki *çarşı pazar, divit kalem* ve *mor sümbüllü bağ* ifadeleri, türkünün eski bir dönemde ortaya çıktığını göstermektedir.

Erzurum'un ekonomik açıdan kayda değer bulunduğu, çeşitli ticaret yollarına kavşak olduğu, bu nedenle hanların ve kervansarayların inşasına ihtiyaç duyulduğu dönemin XVI., XVII. yüzyıllara rastlandığı bilinmektedir. 1611-1682 yılları arasında yaşamış olan Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın Erzurum'undaki çarşısını şöyle tasvir eder: "Sekiz yüz kadar dükkânı vardır. Dört kapılı, kârgir kubbeli, mamur bir bedesteni var. Saraçhanesi, kazazları, kuyumcuları, terzileri, sipah pazarı, tahte'l-kalesi müzeyyendir. Darphanesi Erzincankapısı kurbündedir." (Evliya Çelebi, 1314: 212) Burada anlatılan çarşı, elimizdeki türkünün dik-katlere sunduğu *çarşı pazara* ne kadar benzemektedir.

Devat olarak da adlandırılan divit kalemin revaçta bulunduğu dönem, yine bu yüzyıllara rastlar. (Çubukçu, 1994: 221-222; Derman. 1994: 450-451) XVII. yüzyıl şairlerinden Hüseyin Can'a ait olan

Üç hokka devatında dedi yar ne vardır

Dedim ana ey hüsrev-i şirin ü şeker-leb

Zülf-i siyahın, lal-i lebin, çeşm-i kebudun

Evsafını tahrir için üç türlü mürekkebin (İnce, 1976-1977: 242)

dizelerinden saraylardaki kâtiplerin yanı sıra şair, yazar ve hattatların da divit kalemi kullandıkları, bu kalemin sevgili mazmunu etrafında yeni bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Tanzimat'tan sonra divit kalem kullanımı giderek azalmış ve zamanla işlevini tamamen yitirmiştir. (Pakalın, 1993: 468) Di-

vit kalemiyle çarşı pazar içinde gezdiği söylenen kızın konumundan yola çıkarak onun yaşadığı dönemde halkla aydınların ve yöneticilerin iç içe yaşadıkları, şehrin yerleşim alanlarının çok geniş olmadığı yönünde bir yargıya varabiliriz. Burada söz konusu edilen Erzurum, 18. yüzyıldan önceki surlarla çevrili Erzurum'dur.

Palandöken için yapılan "altı mor sümbüllü bağ" tasviri de Evliya Çelebi'nin kendi dönemindeki Palandöken'le ilgili bilgilerle uygunluk arz etmektedir. Evliya Çelebi, Palandöken dağının şehre yakın olan ve "Eğerli Dağ" olarak bilinen kısmı hakkında bilgi verirken "bu dağda hukema edviyesi ile tutya çiçeği rayihâsından adamın dimağı muattar olur" diyerek çeşitli çiçeklerin ve şifalı bitkilerin adlarını sayar ve şöyle devam eder: "Nice kehhallar, burada tutya cem edip kırk senelik alillerin gözüne mil ile çeker, mahvolmuş çeşmli ruşen ederler. Yüz elli haneli sümbül ve müşk-i rumisi olur. Lalesi, zerrini, şakayık ve terfilî, sakrı, nanesi meşhur olup buy-ı hoşu adama hayat verir." (Evliya Çelebi, 1314: 217)

Bu verilerden hareketle elimizdeki türkünün doğuş tarihini kesin bir biçimde belirleyememekle birlikte birkaç yüzyıl önce ortaya çıkmış olabileceğini söylememiz mümkündür. Ancak ulaşabildiğimiz kadarıyla yazılı belge olarak türküden ilk söz edilen yer Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir adlı kitabıdır (Tanpınar. 1979: 201). Tanpınar, bu eserinde türkü ile ilk karşılaştığı tarihi belirtmez. Ancak onun, Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda Erzurum'da öğretmenlik yaptığını ve Erzurum musikisi ile ilgili gözlemlerinin çoğunun bu yıllara ait olduğunu biliyoruz. Daha sonra Muzaffer Sarısözen, türküyü Erzurumlu Hafız Faruk Kaleli'den

derleyip notaya alarak TRT repertuarına kazandırmıştır.(Özarslan, 1997: 69)

SONUÇ

Erzurum çarşı pazar türküsü, bütünüyle bize aittir. Ezgisi, yapısı, konusu, bütün yönleriyle Türk halk kültürünün bir ürünü olduğu muhakkaktır. Türkünün ana bölümlerinde ve nakarat kısımlarında kullanılan bütün kelimeler Türk insanının duyuş tarzını, hayat karşısındaki tavrını yansıtır. Türk milletini ayakta tutan dinamikler ve kültürümüzün temel taşları doğru tespit edilirse türkünün dizeleri arasında bizim sesimizi duymamak, bizim tarihsel serüvenimizi okumamak mümkün değildir. *Erzurum çarşı pazar*, Erzurum coğrafyasında doğarak bu coğrafyanın havasıyla, suyuyla beslenen, Türk'ün sevgisini, heyecanını, özlem ve hoşgörüsünü dikkatlere sunan çok eski bir türküdür. Tanpınar'ın ifadesiyle "tabiatla doğrudan doğruya temas gibi insanı saran bir humması vardır" ve "bize toprağı, hayatı, insanı, onun talihini ve acılarını verir." (Tanpınar, 1979: 197)

NOTLAR

(1) Türkü metninin tespitinde TRT repertuarı esas alınmış, aynı türkünün yer aldığı diğer yazılı ve sesli kaynaklar da karşılaştırma amacıyla kullanılmıştır.

(2) Bazı araştırmacılar, XI. yüzyıla ait bir ef-sane etrafında ortaya çıkan ve

Vardım kilisesine baktım haçına

Mail oldum bölük bölük saçına

Kız seni götürem islam içine

Vay Sinan ölsün sarı gelin

Ah seni vermem dünya malına

biçiminde başlayan türkü ile Erzurum Çarşı Pazar türküsü arasında bir ilgi kurma çabası sergilemişlerdir.

Ahmet Refik [Altınay], gezi yazılarını topladığı Kafkas Yollarında adlı eserinin "18 Mayıs 1334 – Ardahan" bölümünde "Vardım kilisesine baktım haçına" türküsünün metnini vermiş (Ahmet Refik, 1919: 21-22), Fahrettin Kırzioğlu ise bu türküde yer alan "Vay Sinan ölsün sarı gelin" dizesiyle Erzurum

Çarşı Pazar türküsündeki "Hop nenen ölsün sarı gelin" dizesi arasında bir ilişki kurarak her iki türkü-yü XI. yüzyılda yaşayan Kuman-Kıpçak Türkleriyle ilgili Şeyh San'an efsanesinin uzantısı olarak değerlendirmiştir (Kırzioğlu, 1953: 381). Mahmut Rağıp Gazimihal de Kırzioğlu'nun konuyla ilgili görüşlerini aynen eserine aktarmıştır (Gazimihal, 1997:253-256).

Son dönemlerde konuyla ilgili tartışmalara dikkat çeken Çetin Baydar (Baydar, 2000) ve İ. Necdet Çetinok (Çetinok, 2001) da aynı kanaati paylaşıtlarını ifade etmektedirler.

KAYNAKLAR

ADİLOV, Vahit: Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Bölümü öğretim üyesi, 1950 Bakü doğumlu (Görüşme tarihi ve yeri: 25.02.2000. Erzurum)

Ahmet Refik, Kafkas Yollarında - Hatıralar ve Tahassüsler, İstanbul 1919

AKALIN, L. Sami: Türk Folklorunda Kuşlar, Ankara 1993

AKÇAYIR, Nurullah: "Yazın Yağar Kar Başım", Yapım: Üner Yapım Yayın Audio ve Video Bant San. Tic. A.Ş., KTB 92.06, Ü 737.005

AKSELÇUK, Emine: "Mahalli Halk Türkülerimiz", Tarih Yolunda Erzurum, yıl: 1, sayı: 4, Aralık 1959, s. 17-19

ALTAY, Halife: Anayurttan Anadolu'ya, Ankara 1998

ALTAYLI, Seyfettin: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2 cilt, İstanbul 1994

ARTUN, Erman: Tekirdağ Folklorundan Örnekler, Tekirdağ 1983

Azerbaycan Halg Musigisi (Redaktör: Emine Eldarova), Bakı 1981

Azerbaycan Klassik Edebiyatı Kitabhanası-1. Cild-Halk Edebiyatı, Bakı 1982,

BAYDAR, Çetin: "Vay San'an (Sinan) Ölsün Sarı Gelin!", Palandöken Gazetesi, 28 Şubat 2000

BELEKOĞLU, Nabi: Erzurum Türküleri, Adana 1971

BEYGU, Abdurrahim Şerif: Erzurum-Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, İstanbul 1936

BİNGÖL, İsmail: "Nenen Ölsün Sarı Gelin", Erzurum Gazetesi, 21 Şubat 2000

BİNGÖL, İsmail: Türkülerde Yaşayan Şehir Erzurum, Erzurum 1999

BORATAV, Pertev Naili: 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1988

BULUT, Sebahattin: "Erzurum Çarşı Pazar", Palandöken Gazetesi, 13 Mart 2000

- BULUT, Sebahattin: Damla Damla Erzurum, Ankara 1989
- BULUT, Sebahattin: Erzurum Çarşı Pazar, Erzurum 1997
- CEFERZADE, Ezize: Azerbaycan Poeziyasında Halg Şe'ri Üslubu, Bakı 1981
- ÇETİNOK, İ. Necdet: "Sarı Gelin Türküsü ve Ermenilik", Erciyes, yıl: 24, sayı: 282, Haziran 2001, s.7-13
- ÇUBUKÇU, Asri: "Devatdar" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9, İstanbul 1994
- DERMAN, M.Uğur: "Divit" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9, İstanbul 1994
- DİLÇİN, Cem: Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara 1983
- DİZDAROĞLU, Hikmet: Halk Şiirinde Türler, Ankara 1969
- DÜNDAR, Can: "Sarı Gelin", Sabah Gazetesi, 4 Mart 2000
- ELÇİ, Armağan Coşkun: Muzaffer Sarısözen-Hayati, Eserleri ve Çalışmaları, Ankara 1997
- ELÇİN, Şükrü: Kerem İle Aslı Hikayesi, Ankara 2000
- Evliya Çelebi Muhammet Zilli İbni Derviş, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. II, (Neşreden: Ahmet Cevdet), İstanbul 1314
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: Türk Halk Oyunları Katalogu, II. Cilt, (Haz: Nail TAN-Ahmet ÇAKIR), Ankara 1997, 287 s.
- GÖZAYDIN, Nevzat: "Anonim Halk Şiiri Üzerine", Türk Dili, Türk Halk Şiiri Özel Sayısı (Halk Şiiri), sayı:445-450, Ocak-Haziran 1989
- HAFİZ, Nimetullah: Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri, Ankara 1990
- HIZLAN, Doğan: "Sarı Gelin Bir Ses Akrabalığıdır", Hürriyet Gazetesi, 22 Şubat 2000
- İNCE, Adnan: Salim Tezkiresi-İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, 1976-1977, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- KABULNİYAZOV, C.: Harezmi Halk Koşıkları, Taşkent 1965
- KARABAŞ, Seyfi: Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru, İstanbul 1999
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara 1991
- KAYA, Doğan: Anonim Halk Şiiri, Ankara 1999
- KINA, Mucip: "Salkım Hanımın Taneleri ve Sarı Gelin", Palandöken Gazetesi, 21 Şubat 2000
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: Kars Tarihi, I. Cilt, İstanbul 1953
- KONUKÇU, Enver: Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992
- Li, Yong-Song: Türk Dillerinde Akrabalık Adları, (yayımlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul 1999
- OGUZ, M. Öcal: "Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi", Milli Folklor, sayı: 19, Güz 1993, s. 13-18
- OĞUZ, M. Öcal: Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Ankara 2000
- ONAY, Ahmet Talat: Türk Halk Şiirlerinin Şekli ve Nev'i, (Haz. Cemal KURNAZ), Ankara 1996
- ÖGEL, Bahaeddin: Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), Ankara 1993
- OZARSLAN, Metin: "Erzurum Türkülerine Ses Veren Sanatkâr Hafız Faruk Kaleli", Milli Folklor, sayı: 36, Kış 1997, s. 66-69
- ÖZTÜRK, Ali Osman: Türkü Yazıları, Ankara 1995
- ÖZTÜRK, Ali: Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul 1986
- PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. 1, İstanbul 1993
- "Sarı Gel'in'in Gerçek Hikâyesi", Erzurum Gazetesi, 21 Şubat 2000
- SEYİDOĞLU, Bilge: Mitoloji, Metinler-Tahliller, Kayseri 1995
- ŞAHİN, Erdal: Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin), Ankara 1999
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: Beş Şehir, İstanbul 1979
- TERZİBAŞI, Ata: Kerkük Hoyratları ve Manileri, c.I, Bağdat 1970
- TUNA, Kenan: Erzurum Türküleri ve Nazariyatı, Ankara 2001
- TURHAN, Salih: Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri, Ankara 1999
- Türk Halk Müziğinden Seçmeler-1, Ankara 1998
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-10-Türkmenistan Türk Edebiyatı, Ankara 1998
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin: "Erzurum" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 11, İstanbul 1995, s. 329-334
- VELİYEV, Kâmil: Elimizden Obamızdan, Bakı 1980
- YARDIMCI, Mehmet: Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Aşık Şiiri Tekke Şiiri, Ankara 1998